

# ՄԻՈՆ

ԼԹ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ  
ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

« سيون » مجلة أرمنية شهرية ، دينية ، أدبية ، ثقافية .

" SION " ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY

1965

Ապրիլ - Մայիս

Թիւ 4 - 5

## ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

### Ա Պ Ր Ի Լ 24

Այս տարի կը լրանայ Յիսնամեակը Ապրիլ 24-ի տեւաւոր եղեռնին և մեր ժէզ ու կէս ժիւիտն գարնանաման վկաներուն, որոնց բոլորի կարմիր յիշատակովը, անգամ մը եւս կը բացուին մեր սիրտերը, գերագոյն ոգեկոչումի մը մէջ ոգելու անոնց անթառամ փառքը, որքան եղբրական նոյնքան խրախուսիչ, որովհետեւ անոնք գիտցան մահուամբ կոխել մահը, վերածելով իրենց դժոխքը երանութեան մութ հանդէսին:

Արեւախիւսն ու գարեւորանքը գոր արդար մեր ժողովուրդը ապրեցաւ, կամ աւելի ճիշդ ապրելու հարկադրեցին զինքը յիսուն տարիներ առաջ, իր տեւաւոր գործադրութեամբը տակաւին կը հեգնէ մեր մտքին կարելի սահմանները գայն կարենալ ընդգրկելու: Հակառակ անցնող տարիներու անջրպետին, մեր հոգիները չեն պաղած թափուած արիւնէն հարազատներու և մեր աչքերը կը պահեն սահմակեցուցիչ տեսարանները մեծ սպանդին, քիչ անգամ գործադրուած մարդկային պատմութեան մէջ:

Ապրիլ դարերով լաւագոյն օրերու յայտով, յանձնառու ըլլալ ամէն կարգի գոհողութեանց, կրծելով գերութեան ժանգոտած շղթաները, զալ հասնիլ քաներորդ դարուն, որ փոքր ժողովուրդներու ազատութեան արշալոյսով էր ոսկեգօծուած, և հոն, քաղաքակրթութեան սեմին՝ մորթուիլ անխնայ, ի տես հա-

մայն աշխարհի, իրազուրիւմ մըն է որուն հետ կարելի չէ հաշ-  
տելիլ, առանց ատելու մարդկութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը:

Մեր բիւրաւոր նահատակներու մարմինները մնացին ան-  
թաղ, հեռաւոր և ամայի անապատներու մէջ, կեր վայրի գազան-  
ներու և գիշակեր թռչուններու, ոչ երկմէի լոյսը և ոչ ալ արդա-  
րութեան ցօղը իջաւ անոնց ցրուած ռսկորներուն վրայ: Մեր դա-  
լար կոյսերն ու մատաղեքամ մանուկները ապշոպուեցան վատ-  
շըւէր և անարգ շահագործումներու ի հաշիւ, իսկ անոնք որոնք  
հազար ու մէկ մահերէ վերջ հրաշքով կրցին ողջ մնալ, աստան-  
դական նետուեցան օտար մշուշներու ծոցը, շարունակելու հա-  
մար իրենց քաւարանեան կեանքը, անցեալ վերջիշումներու պախ-  
ներէն՝ բզիկ բզիկ:

Սեւ գիշերը իջաւ մեր իզոներուն և երագներուն վրայ, ամա-  
լացաւ մեր երկիրը իր գաւակներէն, մեր երագներու բոցավառ  
խարոյկէն մնաց միայն ազօտ ու տրտում ճառագայթ մը Արա-  
գածի ստորոտին՝ որուն տմոյն շողերը կը մնան գերագոյն ապա-  
հովութիւնը մեր երէկուան երագներուն և վաղուան յոյսին: Իսկ  
Արագածն անդին որք և ամայի կը մնայ մեր դարաւոր արիւններու  
գինը եղող դրախտաման հայրենիքը, մեր նախնաց սրբազան  
Ժառանգութիւնը:

Մեր նիւթական Ժառանգութեանը հետ պիտի կորսնցնէինք  
նոյնպէս մեր հոգեկան գանձերը, մեր հայրերու սրտի և մտքի  
արգասիքը եղող հազարաւոր ճեռագիրները, մեր մարտարապե-  
տական կռքողները, մեր վանքերն ու եկեղեցիները, մեր մշա-  
կոյթի և արուեստի նմոյշները: Պիտի անհիտուէր մեր սփռնելի  
և անմահ փաղանգը մտաւորականներուն և գործիչներուն, ո-  
րոնց նմանը կարեմալ ունեւալու համար, հարիւրամեակներ պէտք  
են: Այնքան մեծ ու ծանր է մեր կորուստը, որ կարելի չէ մարդ-  
կային մտքին ու երեւակայութեանը մէջ պարտկել, բայց մտնա-  
ւանդ անոր հետ հաշտուիլ: Մոռացումը չէ, անտարակոյս, որ  
պիտի ամոքէ մեր բեկուած ու կողոպտուած հոգին. մոռացումի  
դաւաճանութիւնը ընդհակառակն, ճնիրի հաւասար տրարք մը  
պիտի ըլլար, այս անգամ մեր իսկ ձեռքով գործադրուած:

Անշուշտ առաջին անգամ չէր որ արիւնը կ'աղողէր մեր  
երկիրը: Պատմութեան կատաղի ցուլը շատ անգամներ ան-  
ցած է մեր բզկտուած մարմնի վրայէն: *Երկէն Երկին և Երկիրը*  
մեր տիեզերածնութիւնն ու դիւցազնախօսութիւնը խորհրդանշող  
պատկեր մը չէ միայն, այլ պատկերը մեր ժողովուրդի դարաւոր  
ագոթումին և արիւնումին:

Արտաքին մահացումներ շատ են փորձուած մեր վրայ, սա-  
կայն մենք ունեցած ենք միշտ հոգեկան ոյժ մը, զոր վերլուծելը  
դիւրին չէ, որուն մէջ կը միանան ու կը մոխրանան լեզու, կրօն,

աւանդութիւն, ցեղային ընդունակութիւններ, քաղաքակրթական ձգտումներ, ընկու համար ժողովուրդ մը կենսունակ և ուժեղ. ապահովելով անոր գոյատեւման խորհուրդը, հակառակ իր վրայ տեղացող հարուածներուն:

Ժողովուրդ մը արտաքին այսպէս հարուածներուն կարենալ դիմանալու համար պէտք է գիտակից ըլլայ իր ներքին արժէքին: Մեր նախահայրերը չեն մեռած մեռած ըլլալու սիրոյն, անոնց այդ մակատագրական կեցումովն մէջ կայ մեր ժողովուրդի կատարելութեան գաղափարը: Մենք կը տարբերինք ուրիշ ժողովուրդներէն ոչ միայն մեր ինքնութեամբ, այլ մանաւանդ զայն իրագործելու կերպով, վերածելու մահը անմահութեան արշալոյսին:

Մեր ժողովուրդի ողջակէզը քաղաքական փաստ մը ըլլալէ աւելի, մեր հոգիին արիւնումն է, այն ոգիին, որ գիտցած է ժամանակը ոտնահարել: Վիրաւոր բայց հօգոր հոգի մը, որ ունեցած է անծանօթ հեղուկը հօգորագոյն երազին՝ զոր արեւելքը ռստայնած ըլլայ երբեք: Ի վերջոյ պէտք չէ մոռնալ որ հայութեան արեւմտահայեաց հակումները քաղաքական ձգտումներ ըլլալէ աւելի քաղաքակրթական միտումներ եղած են, յոյսին վազելու բաղձանք մը, որ մոտով արթուն ժողովուրդներու այրող տենդն է եղած:

Մշակոյթը ոգի է, պայքար է, գերազանցօրէն լինելու ձգտում մը: Այդ պայքարը մենք տարած ենք մեր էութիւնը իր կատարելութեան ու միութեան տանելու համար: Հայ ժողովուրդը այդ ներքին պայքարին գոհն է: Իբրեւ յոյսի զինուոր և քաղաքակրթութեան պահակ, հայը եղբարական հանգիստութիւնը ունի մարդերուն յոյս բերող, թայց ժայռին շղթայուած դիցարանական հերոսին, որուն լեռնային ամէն ժամ անգը մը իր սատակ կտուցը կը փորձէ: Ով որ յոյս կը բերէ մութին մէջ նստողներուն, թայց մանաւանդ յոյսի դաւադիրներուն, կը քաշէ իր սրբազան ոգիները: Հայ աշխարհը միայն լեռնակողի մը չէ, ուշադրութեան առարկայ և թիրախ եղած մեծ ու փոքր ժողովուրդներու, այլ ունեցած է նոյն ատեն հոգեկան կեցումով մը: Հայը քաղաքակրթութեան առաջին օրերէն սկսեալ, պիտի թաքսի իր հոգիէ հեղինակաւ արուեստի և մտածողութեան ոսկեգուրին, և պարսկական մշակոյթի բարեւոյտը արժաւորէ մէջ, հոգեկան մարմնի և արիւնի վերածելով գիտական ու իմաստասիրական գանձերը ծանօթ քաղաքակրթ աշխարհներուն, այս կերպով վերածելու նիւթը մտքի և միտքը կեցումով:

Մեր ժողովուրդը հոգեկան արժէք մըն է եղած. անոր ապացոյցներն են իր լեզուն, իր ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը, իր եկեղեցին, և այս բոլորը իրագործող հանձնարար

կամֆը: Այս յատկութիւնները իրենց գերագոյն ծաղկումին պիտի հասնէին շնորհիւ քրիստոնէութեան: Հայ համաարին նիւթը բեղմնաւորուած քրիստոնէութեան լոյսով, սիրով, հաւատով ու շունչով, պիտի ծնէր հայ մեծագործութեան դարերը, որոնք իր փառքը և իր ազէտը պիտի կազմէին, սրտառուչ գեղեցկութեամբ:

Իրաւունք ունէր եռկոսլա մեծ գործիչը, երբ կ'ըսէր. «Հաւատա Հայ ժողովուրդ, երբ օր մը մարդկութիւնը սքափի իր այծմու բարոյական քմբիւրէն՝ գութ չէ որ պիտի ունենայ բու հանդէպ, այլ հիացում»: Մեր ժողովուրդը դարերով ոչ գութ և ոչ ալ հիացում ակնկալած է, հակառակ իր կրած բիւրագան հարուածներուն և վերքերուն, այլ Աստուծոյ արդար արեւին տակ խաղաղ և ազատ ապրելու իրաւունքը: Յիսուն տարիներ առաջ, Ապրիլ 24-ին, մարդկային այդ իրաւունքին բռնաբարումն էր որ տեղի ունեցաւ, քաղաքակիրթ կոչուած մարդկութեան անտարբեր նայուածքին առջեւ:

Եթէ կէս դար առաջ մեր դահիճը ի վիճակի չէր հակալըշուելու իր տափաստանային մղումները, կարենալ մտնելու մարդերու միսին հեշտանքը, ո՞ր էին քաղաքակիրթ կոչուած ժողովուրդները, որոնք յետոյ պիտի պատռէին բարոյական յղացները իրենց խղճմանով, մարդակերութեան այս արարքը վերածելու ինքնապաշտպանութեան տարագի, վարձատրելով ո՞րքա գործը իր քաղաքակիրթ արարքին համար: Մարդ մտքելու անասնական ախորժակը, այս կերպով պիտի վերածուէր քաղաքական արժէքի:

Հագար տարիներ առաջ կէս քաղաքակիրթ ժողովուրդներու դաշնակցութիւն մը պիտի խղճահարէր անմեղ ժողովուրդներ ոճրագործներու վայելքին ծախելու: Երէկուան քաղաքակիրթ կոչուած ազգերը գագան ժողովուրդներու լեցնին ցրիւ հօտեր, որոնց մեղքը անօգուտ ըլլալն էր տիրողներու շահերուն: Հագար տարիներ առաջ, մեր հոգին ունի մօտ էր մեր մարմինին:

Սուգի յիսուն տարիներ են անցեր մեր մեծ ազէտէն ի վեր, բայց մենք նորէն միեակ ենք մեր դիակներուն հետ, հեռու մեր դրախտանման հայրենիքէն, որուն մէկ փոքրիկ կտորը միայն մնացեր է մեզի, Արարատի ոտքին, իբրեւ գերագոյն ապահովութիւնը մեր վաղուան, իբրեւ կախարդ քթմորը մեր ամբողջական իրաւունքին:

Անշուշտ թէ չենք կրնար հրաժարիլ մեր իրաւունքներէն, մեր աստուածարեալ նախնիներուն արեան գինը եղող հողերէն, որուն տէրը անհերքելի և չիկնցող զգացում մըն է, անհուն մութեակը մեր դարաւոր ժառանգութեան: Հողը հոգի ունի, կը սնուցանէ ու կ'ապրեցնէ իր վրայ եղող ժողովուրդը: Ժողովուրդն ու

հայրենի հողը կը կազմեն անֆակտիկ գոյացութիւն մը, մին աւանց միւսին չեն կրնար ապրիլ: Այդ հողին ձայնը, շքեհիւր լոյսը, պէտք է մարի մեր հոգիներուն խորը, այլապէս մենք կը մեռնինք: Ամէն հայ մեծ է և ամբողջ միայն իր հայրենի հողին վրայ: Մեր մեռելները անգամ մը եւս կը մեռնին եթէ մենք չկարենանք մեր մէջը ապրեցնել անոնց երազը: Վայ այն ժողովուրդին, որ երկրորդ անգամ կը մեռցնէ իր մեռելները:

Յիսուս տարիներ յետոյ կուգան անոնք, հազար ակումբներէ հոսող լոյսի թելերու պէս: Կուգան մեր մեռելները, անպատի աւագներէն, օտար ջուրերէն, լեռներէն ու դաշտերէն, իրենց վերքերու զանազանութեամբ: Շատերու պարանոցին վրայ դեռ կը նշմարուի տապարին կիսալուսինը, ուրիշներու վիզէն կախ է անա պարանին օղակը: Հոն է արեւաչառի մանուկը, որուն կուրծքին վրայ դեռ փռ է մնացեր տեղը ձիւ պայտին, որ օր մը զինքը աւագին տակ թաղեց: Ահա փաղանգը ողջ թաղուածներուն, հրդեհներու մէջ ածխացածներուն և մորթուածներուն: Կուգան անոնք, լուսադրելով մահուան ճամբան իրենց հոգիներու երազով, ընելով իրենց մահը իրենցմէ անդին, յարութեան փառքի: Որովհետեւ անոնց բոլորի նայուածքներուն խորը կ'առկայծի տակաւին բոցը լոյսին, զոր չկրցին մարել կրկնակ բարբառոտութիւնները մեր օրերուն:

Գերեզմաններու առջեւ միայն կարելի է մտածել անմահութեան, կ'ըսէ ֆրանսացի մեծ բանաստեղծը, և չկայ մեզի համար աւելի մեծ և խորհրդաւոր գերեզմանաց մը. քան Ապրիլ 24-ը, որուն գոյգ թիւերուն տակ կը ծածկուին մեր մէկուկէս միլիոն նահատակներու մարմինները: Տխուր է այդ պատկերը բայց ոչ անփառունակ, որովհետեւ մահուան արեւալիքը չէ միայն որ կը սաւառնի հոն, այլ անմահութեան յոյսը, որ արիւնոտ բայց անթառամ ծաղիկի մը նման կը բացուի մեր պատմութեան և հոգիներուն խորը: Որովհետեւ այդ մահը ակամայ և անգիտակցօրէն կըրած մահ մը չէ, այլ գիտակցօրէն դիմաւորուած նահատակութիւն մը, որ դիւցազնօրէն դէպի մարտիրոսութիւն վագոզ ժողովուրդի մը արշաւը եղաւ, յանուն հայօրէն ապրելու երազին և իրաւունքին:

Յիսուս տարիներէ ի վեր, բոլորս ալ կը մնանք շրջապատուած մեր նահատակներու շարքերով: Ամէն տուն տակաւին իր սուգը ունի, ամէն ընտանիքի մէջ նահատակի մը յիշատակն ու մասունքը կայ, ամէնքս ալ սուրբի մը փառքը ունինք, որովհետեւ անոնք գիտցան պահել անյաղթ խորհուրդը ցեղին, յօրինելով արիւնոտ բայց ոսկեղբուրաց մեր պատմութիւնը և վերածելով իրենց մահը անմահութեան:

Ամէն ժողովուրդ իր եղբարական անցեալը ապագայ փառքի

վերածելու խորհրդանշան մը ունի: Ամերիկացիները ունին Ֆիլադելֆիոյ քաղաքացիտարանի աշտարակէն կախուած *Ալաու-թեան Զահրը*, որուն ձայնով, աւելի քան հարիւր տարիներ առաջ, ամերիկացիները իրենց ազատութեան պայքարը տարին: Անգլիացիներ ունին *Թրաֆալկար Սքուէրը*, Գերմանացիներ՝ *Ֆալհայի Գերեզմանոցը*, Հրեաներ իրենց *Լացի Պատը* և մենք հայերս *Ապրիլ 24-ը*: Այդ մեծ յիշատակարաններու խորհուրդով է որ ժողովուրդները կը շարունակեն իրենց պատմական կեանքը, անոնց սրբազան յարգանքին մէջ կը գտնեն անհրաժեշտ ուժը անցեալ եղբրականութիւնը վերածելու ապագայ փառքի: Այն՝ ինչ որ կ'ընէ եկեղեցին իր մարտիրոսներուն և սուրբերուն համար, առնելով զանոնք իր մէջ, վերածելու զանոնք կենդանի ներկայութեան մը, հոգեւոր մխիթարութեան մը: Ու չկայ հոգեւոր մխիթարութիւն առանց ներշնչումի, այսինքն այն ստեղծագործ ուժին, որուն շնորհիւ ազգերն ու արուեստագէտները, իւրաքանչիւրը իր նամբով ու ձեւով, կը պայծառակերպեն յիշատակը անցեալ մեծութիւններու և մեծագործութիւններու:

Ազգ մը ոգի մըն է և բարոյական սկզբունք մը: Երկու բաներ կը կազմեն այդ ոգին, անցեալի ժառանգութիւնը և ներկայի սէրը: Ապրիլ 24-ը եղբրական ժառանգութիւնն է մեր անցեալին, իսկ իր լուսաւոր յիշատակը մեր մէջ ապրեցնելու գործը գերագոյն պարտականութիւնն է մեր ներկայ սերունդին: Եթէ կարենանք պահել այն իտեպները, որոնց համար մեռան իրենք, և մեր սիրելիներու քաղցր յիշատակին ընդմէջէն երկարին մեր ձեռքերը իրարու եղբայրական գերագոյն սիրով, այն ատեն մեր մեռելները կ'ունենան հոգին խաղաղութիւնը, իսկ մենք մեր պարտականութիւնը լիովին կատարած ըլլալու խզիկ պարտքը: Եւ միայն այն ատեն իրարումք պիտի ունենանք ըսելու, թէ սուգի օր մըն է որ կ'ապրինք, բայց փառքի տօն մըն է որ կը տօնենք: Կորսնցողինք, բայց չկորսուեցանք, պիտի կորսուէինք գուցէ, եթէ չկորսնցնէինք: Մեր մեռելները մեր անմահութիւնը շինեցին, վասնզի մեռան յոյսով մը որ լի է անմահութեամբ:

Օրհնութիւն և փառք իրենց յիշատակին:

Ե.